

د افغانستان اسلامي امارت
د ارشاد، حج او اوقافو وزارت
د مجمع علمي رياست
د افتاء آمريت

نيټه ۲۴ / ۲ / ۱۴۴۴

شماره .....

د کابل ښار اوسیدونکي قاري فضل الرحمن استفتاء چې (د قرض په باره کې ده) د ارشاد، حج او اوقافو وزارت د مجمع علمي رياست مشرتابه ته!
السلام عليكم ورحمة الله وبركاته:

محترمه!

زما يو نژدې قريب ده چې له زياتو خلگو سره يې د قرضداري معاملي درلودې ولي نوموړي کس به دوباره د زياتره کسانو حقونه نه ورکول زور زياتي به يې کاوه، خو له پنځوشت کالو وروسته اوس نوموړي په کلکه توبه ايستلي وايي د ټولو هغو کسانو قرضونه مې ورته واپس ادا کړو چې رامعلوم وو ولي ځيني کسان سره له ډيرو هلو ځلو بلکل رانه هير اوله پيدا کولو يې عاجز شوی يم، پوښتنه داده چې نوموړی شخص دپاتي کسانو حقونه (قرضونه) څنگه ادا کړي او څه وکړي څو يې غاړې خلاصې شي او د آخرت له مواخذي نه بچ شي، که په اړه يې شرعي معلومات راکړي ډيره مهرباني به مو وي.

د مجمع علمي درياست حکم: (د افتاء آمريت! په دی اړه لازم اجرات ترسره کړئ
د افتاء آمريت گومارنه: (مولوی عبدالستار (خادم)! په دي اړه شرعي معلومات ورکړئ)

الجواب باسم ملهم الصواب

حامدا ومصليا وبه نستعين

محترم مستفتی صاحب!

دپورتنی موضوع په رابطه بايد وويل شي: چې که د يو کس په ذمه د داسي کسانو حقونه پاتي وي چې لادرکه او له پيدا کولو يې عاجز راغلی وي نو پداسي کس له توبي سر بيره لازمه ده خو د قرضونو په اندازه له خپله ماله څخه دهغوی په نامه صدقه کړي، ورسره به دا په نيت کې هم لري چې که کوم وخت پيدا شي او هغوی دهمدغي صدقي سر بيره دخپل حق غوښتونکی شي ورکوی به يې. والله اعلم وعلمه اتم.

والدليل على ماقلناه:

(۱) - عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ قَالَ : كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِذَا أُتِيَ بِجَنَازَةٍ لَمْ يَسْأَلْ عَنْ شَيْءٍ مِنْ عَمَلِ الرَّجُلِ إِلَّا أَنْ يَسْأَلَ عَنْ دِينِهِ فَإِنْ قِيلَ عَلَيْهِ دَيْنٌ كَفَّ عَنْ الصَّلَاةِ عَلَيْهِ وَإِنْ قِيلَ لَيْسَ عَلَيْهِ دَيْنٌ صَلَّى عَلَيْهِ فَأُتِيَ بِجَنَازَةٍ فَلَمَّا قَامَ سَأَلَ أَصْحَابَهُ هَلْ عَلَى صَاحِبِكُمْ مِنْ دَيْنٍ؟ قَالُوا : عَلَيْهِ دَيْنَارَانِ دَيْنٌ فَعَدَلَ عَنْهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ : صَلُّوا عَلَيَّ صَاحِبِكُمْ فَقَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ : يَا نَبِيَّ اللَّهِ هُمَا عَلَيَّ بَرِيٌّ مِنْهُمَا فَتَقَدَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَصَلَّى عَلَيْهِ (السنن الكبرى (۶) توك (۷۳) مخ - طبع دائرة المعارف الهند)

(۲) - عَلَيْهِ دُيُونٌ وَمَظَالِمٌ جَهْلٌ أَرْبَابَهَا وَأَيْسَ (مَنْ عَلَيْهِ ذَلِكَ (مِنْ مَعْرِفَتِهِمْ فَعَلَيْهِ التَّصَدُّقُ بِقَدْرِهَا مِنْ مَالِهِ وَإِنْ اسْتَعْرَقَتْ جَمِيعَ مَالِهِ) هَذَا مَذْهَبُ أَصْحَابِنَا لَا تَعْلَمُ بَيْنَهُمْ خِلَافًا كَمَنْ فِي يَدِهِ عُرُوضٌ لَا يَعْلَمُ مُسْتَحَقِّيَهَا اِعْتِبَارًا لِلدُّيُونِ بِالْأَعْيَانِ (وَ) مَتَى فَعَلَ ذَلِكَ (سَقَطَ عَنْهُ الْمُطَالَبَةُ) مِنْ أَصْحَابِ الدُّيُونِ (فِي الْعُقْبَى) ردالمحتار (۴) توك (۲۸۳) مخ) مجمع الأنهر ۲ توك (۵۳۱) طبع - دار الكتب العلمية)

(۳) - رَجُلٌ لَهُ خَصْمٌ فَمَاتَ وَلَا وَارِثَ لَهُ يَتَّصَدَّقُ عَنْ صَاحِبِ الْحَقِّ الْمَيِّتِ بِمِقْدَارِ ذَلِكَ لِيَكُونَ وَدِيعَةً عِنْدَ اللَّهِ فَيُوصَلَ إِلَى خَصْمَانِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ هَكَذَا فِي الْفَتَاوَى الْعَتَابِيَّةِ) شرح فقه الاكبر (۱۹۷) مخ - طبع دهلي - بيان اقسام التوبة - الهندية ۵ ت، ک (۱۵۷) مخ - طبع - دار الفكر)

[۴] - عَلَيْهِ دُيُونٌ لِأَناسٍ لَا يَعْرِفُهُمْ مِنْ عُصُوبٍ وَمَظَالِمٍ وَجَبَايَاتٍ يَتَّصَدَّقُ بِقَدْرِهِ عَلَى الْفُقَرَاءِ عَلَى عَزِيمَةِ الْقَضَاءِ إِنْ وَجَدَهُمْ مَعَ التَّوْبَةِ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى] الهندية (۵) توك (۳۶۶) مخ)

(۵) - إِذَا تُوْفِيَ الدَّائِنُ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ أَيُّ وَارِثٍ فَلِلْمَدِينِ أَنْ يَتَّصَدَّقَ بِالَّذِينَ عَلَى أَنْ يَكُونَ ثَوَابُهُ لِلْمَدِينِ لِيَكُونَ ذَلِكَ وَدِيعَةً عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى فَيُوصَلُ إِلَى خَصْمِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ) فتاوى فريديية (۷) توك (۲۹۹) مخ - بحواله الفتاوى الخانية (۳) توك كتاب الغصب فصل في برأة الغاصب (۲۵۸) مخ)

(۶) - سوال : زيد نے ایک ہندو سے کافی رقم قرض میں لیا تھا ۱۰۰ فلحال وہ کہاں رہتا ہے اس کا کوئی علم نہیں اور نہ ہی اس کا کوئی وارث معلوم ہے زيد اس قرض کو ادا کرنا چاہتا ہے اب قرض کی ادا کی کی کیا شکل ہوگی اور عدم ادا کی صورت میں زيد کا عندالله مواخذہ ہوگا یا نہیں؟

الجواب وبالله التوفيق: ایسی صورت میں زيد قرض کی مقدار فقراء کو قرض سے سبکدوشی کی نیت سے صدقہ کر دے تو انشاءالله اس طریقہ سے قرض

کی ذمہ داری سے بری الذمہ ہو جائی گا اور صدقہ نہ کرنے کی صورت میں
عند اللہ بری نہ ہوگا (فتاویٰ قاسمیہ ۲۱ جلد صفحہ ۱۱۶)
(۷) - جب صاحب حق معلوم نہ ہو کہ اس کو اس کا حق لوٹایا جاسکے تو اس
کی طرف سے صدقہ کر دینا چاہیے (آپ کے مسائل اور انکا حل جلد (۷) صفحہ (۲۰۲) قرض
کی مسایل)

مولوی عبدالستار (خادم)

دکابل بنار اوسیدونکی استفتاء چپی (د قرض پہ بارہ کی دہ)
د ارشاد، حج او اوقافو وزارت دمجمع علمی ریاست مشرتابہ تہ !

السلام علیکم ورحمة الله وبرکاته :

محترمه !

زما یو نزدی قریب ده چي له زیاتو خلکو سره یي د قرضداري معاملي درلودې ولي نوموړي کس به دوباره د زیاتره کسانو حقونه نه ورکول زور زیاتی به یي کاوه، خو له پنځوینست کالو وروسته اوس نوموړي په کلکه توبه ایستلي وایي د ټولو هغو کسانو قرضونه مي ورته واپس ادا کړو چي رامعلوم وو ولي ځيني کسان سره له ډيرو هلو ځلو بلکل رانه هیر اوله پیدا کولو یي عاجز شوی يم ، پوښتنه داده چي نوموړی شخص دپاتي کسانو حقونه (قرضونه) څنگه ادا کړي او څه وکړي څو یي غاړې خلاصې شي او د آخرت له مواخذي نه بچ شي ، که په اړه یي شرعي معلومات راکړي ډیره مهرباني به مو وي. (په درنښت)

فَاتِي بِجَنَازَةٍ فَلَمَّا قَامَ سَأَلَ أَصْحَابَهُ: « هَلْ عَلَى صَاحِبِكُمْ مِنْ دَيْنٍ؟ ». قَالُوا: عَلَيْهِ دَيْنَانِ دَيْنٌ فَعَدَلَ عَنْهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فَقَالَ: « صَلُّوا عَلَيَّ صَاحِبِكُمْ ». فَقَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ هُمَا عَلَيَّ بَرِيٌّ مِنْهُمَا فَتَقَدَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- فَصَلَّى عَلَيْهِ

جواب: ... جب صاحب حق معلوم نہ ہو کہ اس کو اس کا حق لوٹایا جائے تو اس کی طرف سے صدقہ لروینا چاہئے، پس آپ اس حلوائی کی طرف سے اتنی رقم صدقہ کریں۔^(۳)

(۱) (قوله جهل أربابها) يشتمل ورتنهم فلو علمهم لزمه الدفع إليهم لأن الدين صار حقهم. (فتاوى شامى، كتاب اللقطة ج: ۳ ص: ۲۸۳). وفي فتاوى قاضيخان: رجل له حق على خصم فمات وألا وارث له تصدق عن صاحب الحق بقدر ماله عليه ليكن وديعة عند الله يوصلها أى خصمانه يوم القيامة... إلخ. (شرح فقه الأكبر ص: ۱۹۳، بيان أقسام التوبة، طبع دهلي).

(۲) عليه ديون ومظالم جهل أربابها وأيس من عليه ذلك من معرفتهم فعليه التصدق بقدرها من ماله. وفي الشامية: (قوله

مستفتی محترم به همه ما هویدا است که اصل خلقت انسان به فطرت ایمان و اسلام آفریده شده است که برای همه مالا لازم است تا در دنیا قسمی زندگی سپری نمایم که مرتکب هیچ نوع

گاهی نگرديم به خصوص از گناهانی را که به حقوق العباد تعلق دارد و در صورت ارتکاب آن علی الفور به الله جل جلاله رجوع کرده و توبه کنیم. در مورد در احادیث و کتب معتبره فقه چنین صراحت آمده .

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الدَّوَابُّ عِنْدَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ ثَلَاثَةٌ: دِيْوَانٌ لَا يَعْبَأُ اللَّهُ بِهِ شَيْئًا، وَدِيْوَانٌ لَا يَتْرُكُ اللَّهُ مِنْهُ شَيْئًا، وَدِيْوَانٌ لَا يَغْفِرُهُ اللَّهُ، ٠٠٠ وَأَمَّا الدِّيْوَانُ الَّذِي لَا يَتْرُكُ اللَّهُ مِنْهُ شَيْئًا: فَظَلَمَ الْعِبَادَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا (مسند احمد جزء ٤٣ صفحه ١٥٥) ترجمه: به روایت حضرت عائشه (رضی الله عنها) اینکه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند. دفترها (که در آن اعمال مردم ثبت میگردد) نزد الله غالب و بزرگ سه اند (١) دفتری است که خداوند (جل جلاله) به آن باکی ندارد (٢) دفتری است که نمیگذارد الله (جل جلاله) از آن هیچ چیزی را (٣) دفتری است که نمی بخشد الله (جل جلاله) پس چیزیکه خداوند (جل جلاله) آنرا نمی بخشد شرک است به آن. اما چیزیرا که خداوند به آن باکی ندارد پس ظلم بنده است بالای خودش و اعمال دفتر را که که نمیگذارد الله (جل جلاله) از آن هیچ چیزی را (یعنی ضرور از آن حسابگیری میگردد) پس ظلم و ستم بنده است بالای یکدیگرشان.

أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنَّهُ قَالَ: نَفْسُ الْمُؤْمِنِ مُعَلَّقَةٌ بِدَيْنِهِ، أَوْ قَالَ: " مَا كَانَ عَلَيْهِ دَيْنٌ حَتَّى يُقْضَى عَنْهُ " .

٢٠١٤٦ - وَمِنْهَا حَدِيثُ مُحَمَّدِ بْنِ جَحْشٍ قَالَ: كُنَّا خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي مَوْضِعِ الْجَنَائِزِ مَعَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِذْ رَفَعَ رَأْسَهُ، ثُمَّ نَكَّسَهُ، ثُمَّ وَضَعَ رَأْسَهُ عَلَى جَبْهَتِهِ، وَقَالَ: سُبْحَانَ اللَّهِ! مَاذَا نَزَلَ فِي التَّشْدِيدِ فِي الدِّينِ. الاستذكار الجامع لمذاهب فقهاء الأمصار وعلماء ١٤ ص ٢٢٧

و نیز در حدیثی از حضرت علی رضی الله عنه روایت است (کان رسول الله صلی الله علیه وسلم إذا أتى بالجنائز لم يسئل عن شيء من عمل الرجل ويسأل عن دينه , فإن قيل: عليه دين كف عن الصلاة عليه , وإن قيل: ليس عليه دين صلى عليه , فأتي بجنائز فلما قام ليكبر سأل رسول الله صلى الله عليه وسلم أصحابه: «هل على صاحبكم دين؟» , قالوا: ديناران , فعدل رسول الله صلى الله عليه وسلم عنه وقال: «صلوا على صاحبكم» , فقال علي رضي الله عنه: هما علي يا رسول الله برئئ منهما , فتقدم رسول الله صلى الله عليه وسلم فصلى عليه [سنن دارقطنی جلد 3 صفحه 466]

ترجمه: یعنی رسول الله صلی الله علیه وسلم زمانیکه به جنازه ای تشریف می آورد از هیچ چیز میت پرسان نمیکرد مگر از دین وی اگر گفته می شد وی دین دار است جنازه وی را خودش امامت نمیکرد و اگر گفته می شد وی دین دار نیست نماز جنازه بروی می خواند. پس جنازه ای آورده شد زمانیکه رسول الله صلی الله علیه وسلم ایستاده شد تا تکبیر بگوید از اصحابش پرسید آیا بر رفیق شما دین است؟ گفتند [بلی] دو دینار پس کناره شد از خواندن نماز و گفت بیخوانید [جنازه] بر صاحب تان پس گفت حضرت علی (رضی الله عنه) [ادای] آن

دودینار بر من است] یارسول الله پس پیش شد آنجناب (صلی الله علیه وسلم) و نماز جنازه وی رادا نمود.

و همچنان فقهای کرام این بحث را نادیده نگرفته اند بلکه بعبارت واضح فرموده اند (رجل) عَلَيْهِ دِيُونٌ وَمَظَالِمٌ جَهْلٌ أَرْبَابَهَا وَأَيْسَ مَنْ عَلَيْهِ ذَلِكَ مِنْ مَعْرِفَتِهِمْ فَعَلَيْهِ التَّصَدُّقُ بِقَدْرِهَا مِنْ مَالِهِ وَإِنْ اسْتَعْرَقَتْ جَمِيعَ مَالِهِ هَذَا مَذْهَبُ أَصْحَابِنَا لَا تَعْلَمُ بَيْنَهُمْ خِلَافًا وَ مَتَى فَعَلَ ذَلِكَ سَقَطَ عَنْهُ الْمُطَابَقَةُ مِنْ أَصْحَابِ الدِّيُونِ فِي الْمُعَقَّبِيِّ (ردالمحتار جلد 4 صفحه 283)

ترجمه : [شخصیکه] بر ذمه اش قرضها و اخذیهای است از کسانی که نامعلوم و لادرك هستند. و از شناخت آنها مایوس گردیده پس بالای این شخص لازم است تا به اندازه قروض متذکره از مال خود خیرات نماید ولو که تمام مال وی صرف صدقه آن گردد این نظریه امام ابوحنیفه و اصحاب وی است که در بین شان هیچ اختلاف وجود ندارد. هرگاه این عمل را انجام داد از شخص مدیون مطالبه داینین در روز محشر ساقط میگردد.

و نیز در عالمگیری چنین تذکر است : **عليه ديون لاناس لا يعرفهم من غصوب ومظالم يتصدق بقدره على الفقراء على عزيمة القضاء ان وجدهم مع التوبة الى الله تعالى (عالمگیری جلد 5 صفحه 366)**

ترجمه : [شخصیکه] بر ذمه اش قرضها و اخذیهای است از کسانی که نمیشناسد آنان را پس بالای این شخص لازم است تا به اندازه قروض متذکره از مال خود به فقراء صدقه نماید در حالیکه قصد ادای دیون آنها را در صورت پیدا شدن صاحبانش نیز داشته باشد. و نیز به وی لازم است از اینکه غرض عفو و بخشش به الله جل جلاله رجوع نموده توبه نماید.

از دلایل فوق بصراحت معلوم گردید شخصیکه بر ذمه اش قرضها ، اخذیها و حقوق کسانی است که آنها نامعلوم ، لادرك. و یا نمی شناسد و از شناخت آنها مایوس گردیده و میخواهد ذمه خویش را از مسولیت اخروی آن فارغ سازد پس بر این شخص لازم است تا به اندازه حقوق آنها از مال خود صدقه و خیرات نموده و توبه نماید و نیز مصمم بر این باشد که در صورت شناسایی و دریافت آنها قروض شان را ادا می نمایم .

والله اعلم بالصواب

مولوی عبدالستار (خادم)

مدیر تخصصی و مسلکی

آمریت إفتاء

